

Бранислава Јевтковић

ХЛЕБ УМЕШЕН ОД СНОВА

Или

Пейлић на буњишту Хипноса

Причина и друга књига Причине и Женидба и агонија — трилогија-хибрид (у две књиге) Миленка Пајића (1950) — мирисни су романескни „хлепчићи”, у хрпи његових тазе испечених, који, последњих година, плаве српску литерарну позорницу. Ови романи су посвећени љубави песника Лазе Костића према Ленки Дунђерској (књижевној Ленори) васпостављеној тек у лагумима снова. Костићев *Дневник снова* и његова песма-примадона „Santa Maria della Salute” малене су оазе песничког духа око којих се сва ускомешала и њима приљубила радознала Пајићева пажња чезнући да докучи шифру творачке Тајне.

Причина и Женидба пробијају конвенцију романескног жанра: компоноване су као музичка партитура: ставови су прича, цртица, дневничких белешки, драма, исечака из разговора познатих нам људи од пера... Речју, ове књиге — конгломерати жанрова — имају јак и имагинациони, и ауторефлексивни, и документарни звон. Или — повешћемо се за тумачењем самог Пајића (а грдне ли муке имати посла с писцем који зна и шта, и како ствара!) — *Причина и Женидба* су „роман Сна, Хармоније и Симетрије, отворена, прозна поставка”.

После „Увода”, „Предговора”, „Дугог путовања у Сан”, „Прегледа поступка” — салеће нас и Пајићева књига, именом „Причина господина Лазара Костића, названа Ленора”, с поглављима: „Рукопис изгубљен у Крушедолу”, „Дневник снова”, „у Хипносовом храму” и „Ленора, краљица се-стра”; потом следи поглавље „Причина и коментари”. Друга Пајићева књига — „Гласови у гротлу ноћи” („роман одјека, укрштаја и сломљених огледала, лучанска микстура текстова и жанрова” — како то већ сам писац вели) — зачињена је чудном драмском фантазијом у седам октава (име јој је

„Гозба Хишносова”), у којој учествују сени великана (сам Лаза Костић, Хишнос-господар Сна, др Живаго, Орфеј, Хелдерлин, Гете, Вијон, Црњански, Хермес, Парис, Грејвс, Ленора, Росанда..., статисти, званице, и остали).

Ленора, у загрљају Смрти, постаје објект страсти Лазе Костића, а не више чисте његове љубави, под разорним утицајем запретених сила подсвести: то песников, а посредством њега и Пајићев, мушки креативни Его (у улози Мефистофелеса) ровари овом прозом. Реч је о класичној гетеовској ситуацији: Ленора (као и Маргарета), сходно дивљању страсти у души Лазе Костића (као Фауста), а подгреваних адском ватром жудњи за свезнањем и стваралаштвом — доживљава над, јер Его оног који чезне за „ловорикама”, пориче вредност осећајном и духовном садржају љубави, бар на трен. Пакт с Ђаволом (циничним материјализмом огрезлим у плоти, који жену види као вечно сметало у каријери мушкарца: опасно и напасно) — као „чулна пречица” према Лепоти — приближава — *Фаустиа* Пајићевој трилогији. Позорница збивања — насељена ликовима, симболима, алегоријама из античке митологије, природних наука, повести... — још чвршће везује Гетеово и Пајићево дело. Мада, конкретне љубавне везе нема у Костићевом животу, као ни у Пајићевој трилогији (а то није случај у Гетеовом *Фаусту*), као што и Ленора није само Маргарета: она, у свом сненом бићу, чува и божански чедну Маргарету и њену путену пројекцију (стасалу у запрљаним мислима, најпре, Мефистофелеса, па онда и, посредно, Фауста) и прелепу Јелену. Љубав према Ленори — која прераста у луч Костићевог сазнања, омогућивши му да сачини, а Пајићу да протумачи и сагради нову уметничку форму — приближава ово трокњижје Дантеовом *Паклу* (јер, у Паклу се „крчка” песникова душа док је салећу дивље визије драгане с онога света). Средњовековни жанр „визија” или „хода по мукама” као да је осветљао и Пајићево дело: оно је „филовано” обиљем слатко-огорчалих поетских прича о томе како је човеку дато да „види”. Тајне загробног живота уз помоћ чулне љубави према умрлој вољеној. Зато душа Лазе Костића — у тумачењу Миленка Пајића — вечно кружи захваћена вихором првог круга Дантеовог Пакла (где пребивају сладострасници). Као и велики Фирентинац, Лаза Костић (по тумачењу Миленка Пајића) продире у онострано са свим својим страстима: пакленски круг одзвања од земаљских дрхтаја душе која пати. Зато драма, овде, улази на велика врата, поново, а време походи Вечност, док врела река земаљских осећаја запљускује ледене хриди загробног живота. Људска тела, љубав, савременици, речју, сви земаљски аршини — овде се, у сновима, као у пролазима ка оностраном, претварају у сенке, продуктују се и преображавају историју. Стварност Лазе Костића, пројектована у загробни свет, чини да све, у Пајићевој трилогији, затрепери, замрешка, отпусти полусенке. Ленору је песник и његов тумач-Пајић поставио на даљину: учинио је потенцијалном (родом или типом), али је и индивидуализовао: попут Изиде, скривене иза својих седам велова, или опаснице Лилит! Извикавши Ленору из апстракције и мистицизма (бар на трен), Костић ју је учинио живом (грешном) особом, сазданом од контраста што рађају јаке емоције. И док песник Костић сања и пева, он је тек Месец који суморно кружи око распламсалог женског Сунца. И само чулна љубав је та што може да премости ванвременски простор пукао према Лепоти. Трилогија Миленка Пајића је као отворена Пандорина кутија: ту Зло, настањено у души песника, окреће вододерине страсти. Ту је свет тела душу бацио у Пакао, замрачивши дух вапијућег песника. Зато се и Пајић лаћа чи-

стог описивања материјалног (злог) дела Костићеве душе: стварајући праву поезију материје. После „ишчитавања” и „реконструисања” изгубљених и заборављених Костићевих снова, Миленко Пајић — затрпан, као Снешко Белић, папирићима својих белешки (како га већ могу видети читаоци његовог обимног дела) — „лепи” уломке својих и туђих примисли о великом српском песнику, онако без реда, изазивајући вртложење романескне композиције, уз сталну промену наративног гледишта. Трилогија као да „дише” пуним плућима: румен јој се расцветавала по „образима”.

Женидба и агонија је компонована као карирани столњак (роман без муке у 100 лекција/кратких прича, по речима самог аутора): с пет поглавља — вертикалних колона/„басамака” поређаних до бездана („Стара плетила”; „Венчање у Венецији”; „Ноћи и дани, снови и послови”; „Окасниели гост, површник, ноћник, звер...”; „Замена невесте или покољ просаца”), а свако од тих поглавља је „утегнуто” (како се садржај романа не би расуо) са по двадесет „паралела”/слојева/обручева. План Пајићевог романа личи, тако, све више, на „гвоздену решетку на затвореничкој ћелији”... Док су „обујмице”, дуж романескног „снопа”, распоређене овако: амблеми, књижевни елементи, време, место, дешавање, главни ликови — 6,7,12,13, митски јунаци, пријатељи (и непријатељи), девојке, дружбенице, ангели, митографи, биографи, гротескне креатуре. Као резиме свега овог: добили смо добро увезани романескни „пакет” или добро утврђену романескну „грађевину”.

Миленко Пајић смело уводи хор у неке своје драмске партије (на пример, хор сватова у драми — *Сњега и Ева*...). Хор још више помера нагласак на оно драматично у роману. А врцави дијалози (често, монолошког типа) — што укрштају копља у овој књизи — претварају *Женидбу и агонију* и велику Причаоницу, у којој се кочопери (кукуриче) петловска ћуд песничова кроз заводљиву (густу, искричаву, рачвасту...) нарацију Миленка Пајића.

Цепидлачка аналитика истраживача литературе и опојан књижевни срок — смењују се у Пајићевој трилогији (у две књиге). Он Костићев *Дневник снова* (незавршен, отворен, енигматичан, мутан: преведен, приређен и издат, својевремено, под руком Милана Кашанина) допуњава на себи својствен начин: режући документарну грађу (одвајајући коментаре од снова) броди обмана узбурканом пучином интуиције и заплиће се у кучине (корети, али и копирајући, јеретички поступак Костићевог пријатеља, доктора Симоновића, који је, мистификујући и уништавајући „труле листове” у поетској шуми, утемељио песников култ). Аутореклексивни слој, у *Причини* и *Женидби*, прича и о романескном поступку: о „ископавању”, „распремању”, „класификовању”, „мешењу хлеба” (прелепи пасаж о квасању уметничког дела), „испирању злата”, „гланцању”, „читању очима воајера”...; а ту су и сјајни ројеви фуснота-свитаца, расути по Пајићевом мистичном тексту, као неизбежан украс (или баласт, или арома, или талог? — пита се и сам аутор) и, додали бисмо, подршка једном стилу размишљања које хоће, рачвајући се на све стране, да прожме и потпуно схвати људско биће у његовој несавршености. „Све стазе којима човек прође у животу сличне су грамама једне шиновске крошње, живом лавиринту који се гира и мења из трен у трен” — вели и писац сам. Те живе рачве секундарних приповести, које се, у наративној крошњи Пајићеве трилогије, понашају као агенси причу прекида — осуђују на дисконтинуитет примарну. Наиме, писац допушта да му безброј приповедача одузме реч, комадајући тако текст и постижући ри-

там вртложне страсти: мноштво вибрација парају једноличну мелодију тематске окоснице, у Пајићевој трилогији... Аналитички поентлес Пајићеве мисаоности своју приповедну прећу, видели смо, извлачи из „свилене бубе” снова (на Хипносовом буњишту је трајно заточен Лаза Костић: као пептић-кикирез); Усредсређује се, помно и знатижелно, на сваки набор Костићевог лика / личности, на сваку сенку / брљотину његовог живота и дела (уосталом, *Дневник снова* је, већ увелико, слушао маску с песниковог лица, откривајући ромор недостојних чулних тлапњи).

Причина и Женидба зачињу једну повест која клизи по уском временском луку дугом свега шездесет и три дана, девет недеља или два месеца и седмицу дана. Од свадбе до сахране, као што у животу често бива”: повест од несрећне женидбе Лазе Костића с Јулијом Паланачком, миражциком, до изненадне смрти вољене Леоноре (књижевне Леноре) Дунђерски, која у песниковој души разбуђује тамне силе страсти и дубоких патњи. „Више нисам жив. Умро сам новембра 1895. године. Била је то моја последња јесен. Упамти добро: ја сам мртав човек. Оженио сам се. И после два месеца умро. Та јесен била је за мене кобна...” — грцао је песник исповедајући се доктору Симоновићу... Тако је давно прекинути ланац осећајног и душевног живота Лазе Костића — изазван раном смрћу његове мајке (која га је, на изврстан начин, тиме издала) — постао увод у све песникове неуспехе у љубави, јер је скинуо засун с мајдана Пустоши.

Причина и Женидба баве се, дакле, сновима и сањима Лазе Костића: јер, његова подсвест се, очигледно, налазила у власти страшне и дивне авети — Леоноре (налик индијским богињама). За живота оличење лепоте, чистоте и светла — Костићева Ленора се, након, смрти, у његовим кошмарима, преображава у сабласт (оргијастичку, болесну). Снови су само сублимација патњи великог песника због прерано му умрле драге, у *Причини* и *Женидби*, али и ваљана грађа тумачу/Пајићу (видећемо касније) који воли да оголи крхке нити мутних природа. Змија и Адам, Сузана и сатир, заумна креатура у Хипнополису и жртва сатанске завере, Јелена и Парис, Пенелона и Одисеј, главни разлог пропасти архипелага Среће и наивни жител Утопије...: све су то црно-беле роле Пајићевог романеског пара игре у Театру снова.

Ленора (сан и чудо): то је Ленка Дунђерски (сећање и слутња), али потпуно другачија: слободна, савршена, вечна, „савршени цвет и прави рајски плод”. Значи, као „стилизована и естетизована ониричка верзија личности Ленке Д.”, Ленора је, у Костићев опус, уведена, превасходно, из поетских разлога: она је била Муза његовог песништва, по мишљењу Пајића. Ленка и Ленора — „земаљска и небеска верзија људског идеала” — под руком писца (Костића и његовог тумача-Пајића) предате су, на милост и немилост, искушењима и благодатима Ероса, Хипноса и, на крају, Танатоса. Снолика Ленора — као глас с оног света — ту је да разбуди наду песника да ће га, једно у Рају, наградити вечном Љубављу (чулном, страсном). Ленора је химна и апотеоза у песми „Santa Maria della Salute”: балканска верзија Изиде, Софије, Марије, Јелене, Беатриче, Норе... Чистим, јасним и јарким бојама осликана су расположења Леоноре — те Светлости огрнуте ћурком ауре — смеђом, сивом, плавом, црвеном у свим преливима, жутом или љубичастом с одсејајима злата (по мишљењу Миленка Пајића: као у Дантевој епопеји)... Ленора је, као несуђена (астрална) вереница, кључ/шифра Костићеве трагедије (јер, он грца под бременом кривице због „замене неве-

сте”: одбио је вољену Ленору, а оженио се ограниченом миражником), али и његовог песничког дара.

Човекова подсвест и древни митови женску путеност (оличену у вулви) често виде као прождрљиву, разорну (смртоносну) силу. Тако и Ленорину похоту — кроз пламтеће слике и звучне речи — Миленко Пајић ма-ла тошлим и угаслим валерима, нахрупелим из Костићевих потиснутих жеља. Зазор од женске путености (која наноси штету доминацији мушкарца у рационалном систему друштвених вредности — тако се бар верује), у сновима великог Сневача-Костића, превладава се смрћу вољене жене. Страст Ленорина (прецизније: екстаза мушкарчеве жеље учитане у њу) — путем Костићевог/Пајићевог пера — преноси се као луч из природног станишта нагона у небески забран Раја. Вољена жена — протерана у онострано, вишом вољом несрећног Усуда — све оно што није смела да покрене, за живота, у цензурираном душевном животу мушкарца-песника, тек у власти Смрти (јер, Смрт јесте жена: мајка је Хаоса из којег је све потекло и у који се све враћа) престаје да веје претњу. Костић, зато, своју виртуелну вољену и може без страха да заводи или да буде заведен од ње. Болно распет између жеље да буде мушко и забрањене жеље оно Друго (женска душа, анима) уз сву његову креативну и рушилачку моћ — Лаза Костић се, после Ленкине смрти, потпуно препушта власти своје душе. Оваквом регресијом психичке енергије, у време од пре детињства, отвориле су се двери једног новог света тужном песнику: (креативног) света архетипова. Кроз ово лично и колективно несвесно Костић је развио осећај јединства с човечанством и космосом, осећај аутентичног бивствовања, интегритета и унутрашње хармоније. Мистик-Костић — кроз снове и сање/визије (дивља чеда подсвесног и несвесног која, путем симболичко-архетипских слика, изражавају отиснуте душевне конфликте без цензуре свести) — у Ленори налази више начело живота. Остварити јединство с природом и космосом — уз помоћ свог доброг демона, Леноре — то је песникова стварна преокупација и кључ његовог великог дара.

Мушкарац-Костић је, у *Причини* и *Женидби*, налик црквеном мишу: без одбране, рањив, разголићен пред демоном женствености. Ленора је, овде, обумљена пипцима мушкарчеве страсти, као објект: несвесни, аморални, натчулни. Подјармљена и изманипулисана, али истовремено и самосвојна и заводљива — Ленора, у својој недодирљивости (узнесена драга: равнодушна, без личности), прераста у господара игре завођења. И ту откривамо још један прелив песникове Тајне: његову жељу да се преточи у прокреативно (али, опасно) женско начело. А да би досегао прокреативну пуноћу (љубав), он је морао да сачека смрт своје вољене. Јер, страст подразумева да се њен објект интериоризује, а то је могуће тек кад се он изолује од светла, лиши сенке... речју, гурне у смрт. И Костић се, као уташена звезда, вртео око свог Сунца/Леноре и усисавао је у своју црну светлост, све док га она сама није превела к њој: у забран Смрти (оностраног). Напади на њу и надражаји њених чула, у сновима и визијама Пајићевог јунака (изазваних тугом и црвеним печуркама као психоделичним средствима), израз су импозитивне ћуди великог песника, израз су самоубилачког порива у њему. Уосталом, несвесно и жудња за њим — као жудња за Другим — белеге су Танатоса. А скидање велова с Тајне песничтва подсећа нас на узвишену љубав, која се лагано отапа до говора плоти, па онда, опет, суне ка небу. Карамазовска обрамица узвишености и нискости — зар не?

Причина и Женидба нас уводе у онај клизави простор читања/писања у коме се жудно трага за оним Другим. Пајићев Лаза Костић и његов објект жеље (Ленора), као и однос песника и писца-тумача и мистификатора песничког лика и дела — није однос два субјекта, већ оног: Ја читам/проналазим себе у Другом(ој), али и Други (кроз снове и визије) „чита“/проналази себе у Другој: Ленора (Друга) је заједничка пројекција (огледало) наших слуђених душа; исто тако, Ја пишем-дописујем-уписујем себе у Другом (ој), али и Други (кроз снове и визије преточене у *Дневник снова* и поменуту песму-примадону) пише-дописује-уписује себе у Другој: Ленора (друга) је, посредно или непосредно наш прокреаторски Усуд. Не подсећа ли нас ово на Деридино виђење читања/писања као игре одсутног и присутног Другог?...

Читање/писање-дописивање-уписивање Костићевих рукописа као да обзнањује његовсмрт (исто као и његово „читање“ Ленорине душе). Наиме, увођењем инстанце читаоца, као саставног дела текста, заговара се писање-дописивање-уписивање (делимично „плагирање“) изворног текста: у стилу једног Борхеса. Јер, ово хибридно трокњиже Миленка Пајића личи на колаж: сваки цитат у њему подразумева двоструко читање у оквирима једног новог, пајићевског књижног дела. Пајићево читање и цитирање Костићевог дела (али, већ провученог кроз цензуру једног, на пример, доктора Симоновића) прераста у ново писање, као упорно враћање, и као прави приступ Другом. Мистификацијом и писањем-дописивањем-уписивањем Костићевих рукописа Пајић слаби њихову структуру и уводи помереност која, кроз понављања, омогућава избијање на површину оног у песничкој души потиснутог. Пишући о жени самој, Костићева (али, и Пајићева) љубав се преображава у љубав према тексту књижевног дела. Костићев и Пајићев рукопис, зато, примамо као женско писмо: солилоквиј који се храни опсесијом велике љубави према одсутној жени, али и према мушкарцу-ствараоцу кроз чије затамњено стакло се назире Сунце (Ленора) поетског распламсаја.

Причина и Женидба — тражећи кључ Костићевог песничтва — на крају, прерастају у самоисповест. Књиге саздане од речи прерастају у храм љубави и самосазнања. Страст према речима/тексту/читању/писању пролама се кроз милозвучни, рачvasti, метафорички, високо артикулисани језик романа: тај љубавни пој уметничке форме. У романескном тексту се ужива до бескраја, док најезда фрагмената (у којима се чува густина значења и милозвучка) књигама дају велику тежину. Замашна (књишка) знања, која су се слагала као фине лиске под будним око рачвасте пажње Миленка Пајића; нарација као честа тканица сачињена од разнобојног, мистичког материјала, језик лепљив: као да и сам грли, мази и љуби жену својих снова; префињена оркестрација целог рукописа; смисао за финесе; речник бујан и сав као узљуљан: личи нам на Аудијеве грађевине; аутореклексивна свест за сваку хвалу: тешко критичару (или есејисти-тумачу) кад се намери на оног ко уме да пише и о свом проседеу стручно... — ето, то су још неки квалитети *Причине* и *Женидбе* бачени на папир овлаш и у неред. И шта више рећи доли: *Причина* и *друга књига Причине*, као и *Женидба* и *агонија* прелепе су књиге: рођене из пене снова, сања, језика...